

ZINĀTNES DZĪVE

ATSKAITES SESIJA PAR ARHEOLOGU, ANTROPOLOGU UN ETNOGRĀFU PĒTĪJUMIEM LATVIJĀ 2008. UN 2009. GADĀ

2010. gada 28. aprīlī Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē norisinājās kārtējā LU Latvijas vēstures institūta organizētā, pēc kārtas 35. atskaites sesija par Latvijas arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumiem iepriekšējos divos gados. Sesiju atklāja LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis, kurš savā uzrunā raksturoja pētnieku zinātnisko devumu pēdējo divu gadu laikā un pieskārs atsevišķām aktuālām Latvijas arheoloģijas problēmām. G. Zemītis atzīmēja, ka diemžēl izpratne par to, ka arheoloģija ir vēstures zinātnes sastāvdaļa, kura tāpat pēta vēstures procesu, tikai balstoties uz citu avotu bāzi – lietiskajiem avotiem, sabiedrībā mazinās. Ne tikai sabiedrībā kopumā, bet pat citu, mums radniecīgu humanitāro zinātņu pārstāvju vidū. Nesen, apspriežot jaunās valsts pētījumu programmas projektu, kas paredz pētījumus par nacionālo identitāti, tajā netika iekļauti pētījumi par aizvēsturi. Latviešu identitāte nav iedomājama bez baltu identitātes. Sava loma ir Baltijas jūras somu substrātam, kas ietekmē mūsu arhetipus, mentalitāti, valodu, kultūru. Kaut kur ir pazudusi šī izpratne, sacīja LU vēstures institūta direktors, tajā pašā laikā norādot, ka nebūtu pareizi tajā vainot vienīgi izglītības sistēmu. Arheologiem jāvērtē vispirms pašiem sevi – arheologs nedrīkst pārvērsties amatniekā, kurš tikai pilda celtnieku pasūtījumu. Zinātnes attīstība prasa sabalansētību starp lauka darbiem un kabineta darbu. No arheologiem vēl gaida zinātnes popularizētāja darbu. Nevaram arī nepamanīt to, ka aktīvo arheologu skaits ir krietni mazāks par to cilvēku skaitu, kuri strādā arheoloģijā. Cilvēki, kuri vada izrakumus, nereti ir noslogoti un pārslogoti. Kad pie mums vērsas ar lūgumu nodrošināt arheoloģisko uzraudzību vai veikt izrakumus, ne vienmēr varam atrast brīvu speciālistu, sacīja G. Zemītis.

Atskaites periodā izsniegtas 125 izrakumu atļaujas. Atskaites sesijā tika nolasīti 9 referāti. Tajos aplūkoti nozīmīgākie un interesantākie atklājumi dažādu laikmetu arheoloģiskajos pieminekļos, zinātniskie tematiskie pētījumi.

Pēdējos divos gados arheoloģiskie izrakumi norisinājušies dažāda perioda pieminekļos. Par pētījumiem akmens laikmeta pieminekli referātu nolasīja Valdis Bērziņš, iepazīstinot ar Priedaines neolīta apmetnes mitrzesmes daļā veiktajiem pārbaudes izrakumiem, kurus 2008. gadā LU Latvijas vēstures institūts turpināja pēc Jūrmalas pilsētas muzeja iniciatīvas. Izrakumu gaitā secināts, ka mītnes bijušas izvietotas

augstāk nogāzē, bet apmetnes mitrzemes daļa atbilst toreizējai ezera piekrastes joslai. Referents atzīmēja, ka keramikā stipri izpaužas ķemmes un bedrīšu tipa keramikas tradīcijas, taču sastopamas arī pazīmes, kas saistāmas ar Austrumbaltijas agrā neolīta keramikas tradīciju. Pēc arheoloģiskās tipoloģijas Priedaines apmetne datējama ar vidējo vai vēlo neolītu. Ekspedīcijā piedalījās arī vācu arheologi H. Libke (*Lübke*) un U. Brinkere (*Brinker*), tādējādi attīstot sadarbību ar Vācijas Arheoloģijas institūta Romiešu-ģermāņu komisiju (*Römisch-Germanische Kommission*, Frankfurte pie Mainas).

Andrejs Vasks ziņoja par pēdējo divu gadu arheoloģiskajiem izrakumiem Talsu novada Laucienas pagasta Mežītes arheoloģiskajā kompleksā, kur 2008. un 2009. gadā izrakumus organizēja LU Vēstures un filozofijas fakultāte sadarbībā ar LU Latvijas vēstures institūtu un SIA AIG, saņemot Valsts kultūrkapitāla fonda un Latvijas Zinātnes padomes finansiālu atbalstu. Pētījumi veikti pilskalnā, apmetnē, Kalnenieku un Mežītes senkapos. Iegūtie dati liecina, ka Mežīte laikā no 11. līdz 13. gs. ir bijis ievērojams apkārtnes centrs ar attīstītu tirdzniecību. Iespējams, šeit atradusies 1234. gada dokumentā minētās *castellatura Lodgie* centrālā vieta un 1253. gada dokumentā minētā apdzīvotā vieta Ladze.

LU Latvijas vēstures institūta pētnieks **Roberts Spīrgis** referēja par 2007. gadā uzsāktu izrakumu turpinājumu Ogresgala Čabās. Šie vērienīgie izrakumi, par kuriem pētnieks ziņoja arī iepriekšējā sesijā, devuši daudz jaunu materiālu par Daugavas lejteces iedzīvotāju aizvēsturi. Turpinot kapulauka teritorijas izpēti, konstatēti septiņi 12.–13. gs. apbedījumi, no kuriem vismaz trīs saistīti ar uzkalniņiem, par ko liecināja konstatētais grāvis un vairs tikai fragmentāri saglabāties akmeņu riņķis. Kapulaukā mirušie apbedīti nesadedzināti, guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, naglotos dēļu zārkos. Senvietā konstatēts daudz dažāda rakstura objektu, to skaitā arī rituālas bedres. Iespējams, ka vēlajā dzelzs laikmetā nelielajā reljefa pacēlumā atradās ar kapulauku saistīta kulta vieta.

SIA AIG arheologs **Uldis Kalējs** sniedza ieskatu par arheoloģiskajiem izpētes darbiem Rīgā, Miesnieku ielā 4, kas saistīti ar ēkas rekonstrukciju, ierīkojot tajā viesnīcu. Objektā izpētīts līdz 3,5 m biezs kultūrslānis ar vairākām koka un mūra konstrukcijām. Arheoloģiskajos pētījumos iegūtās liecības apstiprina, ka gruntsgabals bijis apbūvēts, sākot ar 13. gs. pirmo pusi. Sākumā eksistējusi koka ēka guļbūves tehnikā, statņu konstrukcijā, pēc tās bojāejas celts mūra nams. Virs mūra nama paliekām būvēta mūsdienās esošā ēka. Arī pārējā pagalma teritorijā bijusi neliela apbūve un no apaļkokiem veidota iela. Pateicoties no koka konstrukcijām paņemto koksnes paraugu dendrohronoloģiskajai izpētei, atsegtās viduslaiku apbūves paliekas ir precīzi datētas. Rezultātā iegūti jauni avoti par viduslaiku Rīgas apbūvi.

Mārtiņš Lūsēns sniedza ieskatu par SIA AIG izrakumiem Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas kapsētā. 2009. gada jūlijā–novembrī Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas vietā ap 400 m² platībā notika arheoloģiskā izpēte. Baznīca kā apbedījumu vieta izmantota no 1615. gada līdz

1780. gadam. Bijušajā draudzes telpā atklāti 72 apbedījumi. Kapi baznīcas iekšienē ierakti trīs līmeņos cits virs cita, augšējais līmenis datējams ar 18. gs. vidusdaļu – otro pusi. Visi mirušie guldīti dēļu zārkos, vienīgās līdzī dotās piedevas bijušas tā sauktās Hārona monētas. Izrakumu laikā atsegto kapu izkārtojumā konstatētā sistēma atbilda ar 17./18. gs. miju datētā kapu vietu plānā redzamajai situācijai. Turīgāko dzimtu piederīgie dažkārt guldīti īpaši izbūvētās kapenēs. Pētītajā platībā tādas atklātas deviņas. Kapenu sienas izmūrētas no ķieģeļiem, un virs tām baznīcas grīdā varēja atrasties epitāfijas – dolomīta plāksnes ar apglabātā vārdu un kādu garīga satura sentenci. Lielāko atradumu grupu veidoja 960 monētas, kas aptvēra laika posmu no 16. gs. trešā ceturkšņa līdz 20. gs. pirmajai desmitgadei.

Par izrakumiem Ropažu viduslaiku pilī un baznīcas kapsētā, ko veica Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, referēja **Austra Engizere**. Pirmie arheoloģiskie izrakumi pilī norisa 2006. gadā Jāņa Cigļa vadībā. Izrakumu laikā konstatēta priekšpils pils austrumu malā un secināts, ka pilij bijuši vismaz divi korpusi. Nebruģētajā pagalmā konstatētas vairāku, iespējams, koka ēku paliekas, kas minētas rakstītajos avotos. Tika atklāta vārtu vieta un atsegta viena vārtu ailas siena, kurā konstatēta vārtus balstošā baļķa seklā ligzda. Precizēts iespējamais pils pastāvēšanas laiks no 14. gs. līdz 17. gs. 30. gadiem. Izrakumu gaitā noskaidrots pils torņa konstruktīvais risinājums. Precizēta torņa forma, par ko līdz šim nebija skaidrības. Atsegtais DR sienas posms nepārprotami liecināja, ka tornis pēc plānojuma nav bijis apaļš, bet četrstūrains, kā tas ir redzams Helmsa hronikas noraksta attēlā. Konstatēts, ka ieeja ir tornim blakus labajā pusē, par ko liecina abas vārtus balstošā baļķa ligzdas un divi lielie, slīpētie sliekšņa akmeņi. Tiesa gan, pārējie Helmsa attēlā redzami torņi dabā nav lokalizējami. Paralēli darbiem pilī tika veikti pārbaudes izrakumi agrākās Ropažu baznīcas kapsētā, kas atrodas blakus pilij, pie bijušās mācītājmuižas. Kopā tika atsegti astoņi kapi. Mirušie bija ierakti cieši cits citam līdzās, divās kārtās, guldīti dēļu zārkos, orientēti ar galvu ZR un R virzienā. Spriežot pēc kapos iegūtajām senlietām un savrupatradumiem, mirušo apbedīšana izpētītajā kapsētās daļā, kas, pēc referentes domām, saistāma ar kapsētas perifēriju, veikta no 15./16. gs. mijas līdz 17. gs. beigām. Zem viena no apbedījumiem atrastais dzelzs sārnis un lauska, pēc referentes domām, saistāmi ar senākas apmetnes pastāvēšanu kapsētas vietā.

Antonija Vilcāne ziņoja par 2008. gadā LU Latvijas vēstures institūta arheoloģiskās ekspedīcijas izpētes rezultātiem 1817. gadā iesvētītās Preiļu muižas kapelas pagrabstāvā, kur bijušas ierīkotas Preiļu muižas īpašnieka Josefa Henriha Borha ģimenes kapenes. Izrakumos atklājās liecības par līdz šim nezināmu pagrabtelpas plānojumu, tika fiksēti 15 apbedījumi un konstatēti 118 indivīdu skeletkauli. Izrakumu gaitā aizbērumā dažādā dziļumā uzgāja atradumus, kas, iespējams, saistīti ar sapostītiem grāfa ģimenes apbedījumiem. Kā unikālākais atradums jāmin greznais mundiera priekšpusē fragments, kas varbūt ir vienīgais tāds atradums Baltijā un, domājams, piederējis Maltas ordeņa

komandoram J. H. Borham. Referente uzskata, ka ir pamatotas liecības, ka kapela uzbūvēta senākas kapsētas un, iespējams, arī senākas baznīcas vietā. Ir ziņas, ka 1676. gadā Preiļos uzbūvēta baznīca, kuras atrašanās vieta nav zināma. Kapelas priekšpusē atklātajā kapsētā apbedījumi attiecināmi uz minētās baznīcas pastāvēšanas laiku – 17. gs. otro pusi un 18. gs. pirmo pusi. Borhu dzimta kapelu izmantojusi nepilnus 100 gadus, tādējādi lielais konstatēto indivīdu skaits nav saistāms ar Borhu dzimtas piederīgajiem. Daļa no kapelas pagrabstāvā fiksētajiem apbedījumiem varētu būt pārapbedījumi, kas veikti kapelas būvēšanas laikā. Daļa skeletkaulu pagrabstāvā nonākusi tā aizbēršanas laikā, iespējams, daļēji norokot blakus kapelai situēto kapsētu.

Par arheoloģisko uzraudzību un izrakumiem Talsu novada Laucienas pagasta Nurmuižā pastāstīja **Rūdolfs Brūzis**. LU Latvijas vēstures institūta ekspedīcija veica arheoloģisko uzraudzību pils diķu tīrīšanas laikā un tranšējās muižas teritorijā – pils iekšpagalmā, vārtu caurbrauktuvē. Lielāka daļa atradumu iegūta diķos. To krastos pārsvarā atrasti 19.–20. gs. etnogrāfiska rakstura koka un metāla priekšmeti – kādreizējo muižas saimniecības celtnu inventāra paliekas. Veicot arheoloģisko uzraudzību Nurmuižas centra kompleksā, konstatēts, ka diķu kultūrslānis veidojies vismaz kopš pils celtniecības laika 16. gs. beigās, savukārt tranšējās atsegtais kultūrslānis – 19. gadsimtā. Uzraudzības darbos pie pils pamatu atsegšanas tika konstatēta 19. gs. beigu kāpņu pamatu vieta. Lai gan pils celta 16. gs. beigās, senākais kultūrslānis lielos laukumos nebija saglabājies – to postījušas 19.–20. gs. pazemes komunikācijas. Atrasti atsevišķi 16. gs. beigu – 18. gs. priekšmeti, kas liecina par pils apdzīvotību šajā laikā, tomēr pārsvarā atradumi attiecināmi uz 19. gadsimtu.

Par jaunatklātiem arheoloģiskiem pieminekļiem Jēkabpils novada Slates silā referēja **Juris Urtāns**. Slates sils ir relatīvi norobežots meža masīvs, kurā atrodas vieni no Latvijā ievērojamākajiem un pazīstamākajiem agrā un vidējā dzelzs laikmeta kapulaukiem, kuri tiek datēti ar 3.–7. gadsimtu. Slates silā zināmas četras uzkalniņu grupas, kopumā 41 uzkalniņš. Meklējot ar Slates sila senkapiem saistītas ļaužu apmetnes, J. Urtāns izmantojis teikas un likumsakarību, ka senkapu tuvumā jābūt apmetnēm, un 2008. gadā atklājis divas iepriekš nezināmas apmetnes. Spriežot pēc atrastajām lauskām, abas apmetnes ir vienlaicīgas ar tuvīnajiem Slates sila senkapiem. Analizētais Slates sila folkloras materiāls sniedz jaunas iezīmes folkloras tekstu un arheoloģisko vietu salīdzinājumā un interpretācijā, kā arī dod pieturas punktus vēl nezināmu arheoloģisko vietu meklēšanā.

Četri sesijas referāti iepazīstināja ar tematiskiem pētījumiem. Arheoloģe **Ilze Loze** nolasīja referātu “Zīmes uz Lubāna ezera mitrāja vēlā neolīta keramikas virsmas”. Tas velīts līdz šim nerisinātai tēmai par speciāli iegrieztām zīmēm uz vēlā neolīta māla trauku virsmas Aboras apmetnē. Tur tās konstatētas uz tekstilās un klājošās auklas keramikas virsmas. Šie trauki nereti tika izmantoti ēdienu gatavošanas laikā. Šo podu fragmentu skaits veido ap 15–17% no visiem keramikas lausku fragmentiem Aboras apmetnē. Kopskaitā fiksētas apmēram 180 zīmes,

kuras iedalāmas sešās grupās: taisnu līniju dažādi grupējumi, taisnu un perpendikulāri vērstu līniju dažādi grupējumi, V veida zīmes, krustveida zīmes, jumtveida zīmes, lokveida zīmes. Šī ir jauna pētniecības tēma, kas saistīta ar tā saucamo izzinošo arheoloģiju. Šo zīmju vecums, kā liecina radioaktīvā oglekļa datēšanas rezultāti, ir laiks pirms 4100–4000 gadiem.

Dagnija Svarāne referēja par akmens lejamveidnēm, kuras atrastas Mežotnes pilskalna arheoloģiskajā kompleksā. Šeit atrastās 11. gs. – 13. gs. sākuma lejamveidnes, vadoties pēc to konstrukcijas, viņa iedala divās lielās grupās: veidnes ar izveidotiem veiddobumiem priekšmeta atliešanai un veidņu vāciņi jeb akmens plāksnītes ar iegrieztu ielietnes sistēmu un vienu vai vairākām serdenņgrupēm, kā arī nelielu bedrīti dobuma iegūšanai lējumā. Pētījuma rezultātā secināts, ka pieejamais viegli apstrādājams akmens ir cēlonis plaši izvērstai akmens apstrādei Mežotnē. Par akmens apstrādes darbnīcas darbu organizāciju iespējams spriest hipotētiskā līmenī. Trešā daļa perfekti izgatavoto veidņu liecina, ka te strādājuši pieredzējuši, talantīgi meistari. Trešā daļa vidējā līmeņa darbu norāda uz vidēja ranga speciālistiem, bet trešā daļa pusfabrikātu vai bojātu eksemplāru ļauj spriest par mācekļu vai iesācēju darbību. Ilgstošu mēģinājumu rezultātā secināts, ka veidnēm piemērots akmens Latvijā nav viegli atrodams. Latvijas viduslaiku lejamveidņu analīze liecina, ka atsevišķas veidnes izgatavotas no ievesta akmens, kas norāda uz akmeni kā tirdzniecības preci. Veidņu analīze sniedz priekšstatu par atsevišķu senlietu grupu izgatavošanu no alvas un tāpat par plašāku to izplatību, nekā līdz šim uzskatīts.

Antropoloģe **Gunita Zariņa** referētā “Zvejnieku akmens laikmeta iedzīvotāju uztura jautājumi” informēja par makro- un mikroelementu pētījumu rezultātiem kaulu materiālā, kas iegūti sadarbībā ar LU Ķīmijas fakultātes analītiskās ķīmijas doktoranti Vitu Rudoviču un profesoru Arturu Viksnu. Izmantojot induktīvi saistītās plazmas masu spektrometru, noteikts elementu saturs kaulaudos 48 Zvejnieku kapulaukā apbedītajiem mezolīta un neolīta perioda iedzīvotājiem. Pētītajos periodos netika konstatētas sistemātiskas atšķirības starp elementu īpatsvaru sievietēm un vīriešiem. Neolīta perioda vīriešiem salīdzinājumā ar mezolīta periodu vērojama tendence samazināties kadmija (Cd) un palielināties cinka (Zn) saturam kaulaudos, kas varētu liecināt par zivju īpatsvara samazināšanos un gaļas palielināšanos uzturā. Stroncija (Sr) un bārija (Ba) koncentrācijas liecina, ka gan mezolīta, gan neolīta iedzīvotāju uzturā augiem un saknēm bija būtiska nozīme.

Etnogrāfe **Anete Karlsonē** ziņoja par sava pētījuma rezultātiem un mēģināja sniegt ieskatu par iespējamā krāsu salikuma tradīcijas pārmanotību un mainību jostveida audumos Latvijā 10.–13. gs. un 19.–20. gadsimtā. Ar “jostveida audumiem” tiek apzīmēti gari, šauri (no dažiem milimetriem līdz vairākiem centimetriem) lentveida audumi, kuri var tikt izmantoti gan kā plato audumu malu nostiprinājums un rotājums, respektīvi, apauds, gan kā atsevišķi lietojamas saites un jostas. Galvenā uzmanība pievērsta Latvijas teritorijas materiālam. Pētījuma rezultātā

secināts, ka Krustpils tipa jostu apakšgrupas ar zilu pamatkrāsu izveide, iespējams, saistāma ar 10.–13. gs. jostveida audumos konstatējamo krāsu pāra zils–sarkans lietojuma tradīciju. Iespējams, ka vēlā dzelzs laikmeta jostveida audumos vienlaikus lietoti divi sarkanās krāsas toņi. Latvijas teritorijā sarkanās krāsas divu toņu vienlaicīgs lietojums jostveida audumos laika gaitā izzudis. Latviešu etnogrāfiskā materiāla jostveida audumos nereti redzamais dzeltenās un zilās krāsas salikums arheoloģiskā materiāla jostveida audumos konstatējams, iespējams, tikai sākot ar 13. gs. – salīdzinoši vēlāk nekā sarkanās un dzeltenās krāsas salikums.

Sesijas dienas programmas noslēguma daļā tika demonstrētas divas īsfilmas. Īsfilmu “Mucu izgatavošana: etnogrāfija un mūsdienas” veidojuši Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzeja speciālisti. Tajā atspoguļots mucas tapšanas process, kura norisi komentēja koka mucu meistars Juris Tiltņiņš. Otra – Āraišu ezerpils fonda sarūpētā īsfilma iepazīstināja ar arheoloģiskajiem brīvdabas muzejiem Eiropā. Kopumā 24 Eiropas valstīs ir 212 brīvdabas muzeji, to vidū arī Āraišu ezerpils arheoloģiskais komplekss Latvijā.

Izvērsās debātes par atsevišķām arheoloģijas problēmām. Plašāk tika diskutēti etniskie jautājumi, kuri šodien tiek izgaismoti savādāk nekā pagājušā gadsimta beigās. Diskusijās aktīvi iesaistījās antropoģe prof. Raisa Denisova un prof. Andrejs Vasks.

Atskaites sesijas noslēguma runā, izvērtējot sesijas saturu un gaitu, savu analītisko vērtējumu sniedza Guntis Zemītis. Kā pozitīvu aspektu viņš uzsvēra sesijas rīkošanas tradīciju turpināšanu reizi divos gados, kā arī etnogrāfu iesaistīšanos sesijā. Raksturojot šo atskaites sesiju, G. Zemītis atzīmēja, ka tā labi parāda paaudžu maiņu Latvijas arheoloģijā. Tas liecina, ka, neskatoties uz dažādām objektīvām grūtībām, Latvijas arheoloģija turpina attīstīties un tai ir nākotne.

Joprojām aktuāls ir jautājums par arheoloģisko pieminekļu pasargāšanu no mantraču darbības. Neskatoties uz arheologu aktivitātēm un iepriekšējā – 2008. gada arheologu sesijā pieņemto aicinājumu LR Saeimai un Kultūras ministrijai, nopietnas izmaiņas likumdošanā nav sekojušas.

Atskaites sesiju par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumiem Latvijā 2008. un 2009. gadā noklausījās ap 150 dalībnieku no visiem Latvijas novadiem, dažādām valsts institūcijām un privātām struktūrām. Dalībnieku vidū bija pārstāvji no Latvijas pilsētu un novadu muzejiem. Lielu interesi izrādīja topošie vēsturnieki un arheologi – LU Vēstures un filozofijas fakultātes studenti.

Atskaites sesiju papildināja izstāde, kurā varēja aplūkot 2008. un 2009. gada izrakumu plānus un fotogrāfijas, gūt ieskatu arī par LU Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļas speciālistu organizētajām ekspedīcijām un ieguvumiem tajās.

Konspektīvie apraksti par 2008.–2009. gada arheoloģisko izrakumu rezultātiem tiks publicēti krājumā “Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā”.

Normunds Jērums